

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені ІВАНА ФРАНКА

ФЕРЕНЦ ОКСАНА ІВАНІВНА

УДК [1:316.3]:159.923.2-021.254

**ПОНЯТТЯ ІНШОГО
В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти та науки України

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Добропас Ірина Олександрівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Козловець Микола Адамович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Петрів Оксана Василівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
доцент кафедри культурології та мистецької освіти.

Захист відбудеться «_4_» _грудня_ 2015 р. о __14__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.02 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «_3_» _листопада_ 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. П. Лисий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність проблеми Іншого пов'язана з важливими цивілізаційними трансформаціями, що призвели до зміни політичних і соціально-культурних орієнтирів сучасного суспільства і, як наслідок, зумовили потребу в рефлексії щодо цих змін. Крах політики мультикультуралізму, який супроводжується загостренням конфліктів груп культурних меншин, спричинив порушення системи взаємодії в багатокультурних західних суспільствах, породжуючи нові виклики і формулюючи нові завдання пошуку шляхів діалогу з Іншим.

Розробка концепту Іншого – важливий напрям дослідження у філософській думці ХХ ст. Проблему Іншого аналізують у діалогічній філософії, екзистенціалізмі, феноменології, герменевтиці, постмодерній філософії. Поняття Іншого також вивчають у міждисциплінарних гуманітарних дослідженнях. Однак, на думку автора дисертаційної роботи, потенціал аналізу концепту Іншого в галузі соціальної філософії не є вичерпаним. Глобалізаційні процеси, долаючи національні і культурні кордони, зумовлюють зростання мобільності людини в сучасному світі, уможлиблюють різноманітні форми міграції і, як наслідок, породжують небезпеки і ризики не тільки локального, але й глобального масштабу, концептуалізуючи тему Іншого як одну з найвагоміших у соціальних дослідженнях сьогодення.

Сучасні філософські дискусії виявляють багатоаспектність модусів функціонування Іншого. До найактуальніших проблем, які потребують залучення концепту Іншого, належать: 1) визначення ідентичності людини в добу глобалізації; 2) обґрунтування соціокультурного визнання як необхідної умови існування не лише окремих індивідів, але й різних груп етнічно-національних, культурних, соціальних меншин. Динаміка суспільно-політичних і культурних перетворень, породжуючи ціннісний плюралізм як характерну рису сучасного суспільного життя, зумовлює, з одного боку, потребу постійного перевизначення статусу Іншого в його публічному вияві, а з другого – переосмислення принципу толерантності щодо нього. Саме на вивченні означених вище проблем зосереджено увагу в дисертаційному дослідженні.

Усебічний аналіз теми Іншого є важливим для українського філософського дискурсу. В умовах складних і болісних трансформацій, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, осмислення проблеми Іншого – вагомий елемент розвитку громадянського суспільства, пошуку основ для солідарності громадськості, досягненні національного порозуміння і примирення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота «Поняття Іншого в сучасній філософській рефлексії» виконана в рамках наукових програм кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка «Трансформація парадигм мислення і концепцій знання у сучасній філософії під впливом нових викликів»

(номер держреєстрації: 0109U004337), «Парадигми сучасного мислення: особливості концепцій та напрямків у загальній, соціальній та прикладній філософії» (номер держреєстрації: 0106U005808), а також «Еволюція філософських парадигм мислення у контексті глобалізаційних викликів» (номер держреєстрації: 0112U003260).

Мета роботи – виявити та розкрити багатоаспектність поняття Іншого в сучасній філософській рефлексії. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути основні концептуально-методологічні підходи, використані у дослідженні поняття Іншого; провести концептуально-термінологічний аналіз понять Іншого, Чужого, Маргінала;

- розкрити багатоаспектність модусів функціонування Іншого, аналізуючи його соціальний, політичний, етичний, культурно-антропологічний, гендерний виміри;

- визначити напрями впливу Іншого на формування ідентичності особи;

- виявити роль принципів асиметричності і взаємності у процесі формування ідентичності суб'єкта та окреслити їх вплив на його ставлення до Іншого (на основі розгляду філософських поглядів Е. Левінаса і П. Рікера);

- проаналізувати чинники впливу глобалізаційних процесів на формування ідентичності Іншого;

- визначити місце Іншого в публічному і приватному просторі життя особи;

- дослідити особистий і суспільний рівні досягнення Іншим визнання та проаналізувати способи його здобуття;

- з'ясувати особливості застосування принципу толерантності щодо Іншого в мультикультурних суспільствах; виявити актуальні аспекти поняття толерантності;

- запропонувати запровадити поняття «зрівноваженої асиметричності» у коло філософських досліджень проблематики Іншого.

Об'єкт дослідження – специфіка міжособової взаємодії в умовах мультикультурних суспільств та глобалізованого світу.

Предмет дослідження – модуси присутності та функціонування Іншого в сучасній філософській рефлексії.

Методи дослідження. У дослідженні використано такі методи: компаративний, який дає змогу виявити особливості феномену Іншого в соціальному, політичному, етичному, культурно-антропологічному, гендерному вимірах; діалектичний, який використано в процесі аналізу взаємозв'язку асиметричності і взаємності, приватного і публічного; загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, наукового плюралізму й системності та інші. У дисертації застосовано такі підходи: міждисциплінарний, завдяки якому проведено комплексний аналіз філософських аспектів концепту Іншого у його взаємозв'язку з поняттями ідентичності й визнання у дотичних до філософії соціологічному,

культурологічному, антропологічному, політичному контекстах; аксіологічний, на основі якого проаналізовано принципи побудови людиною своєї ідентичності в глобалізованому світі.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена особливістю мети і сукупністю поставлених завдань. На основі дослідження в дисертації сформульовано положення, які визначають її новизну:

Уперше:

- запропоновано запровадити у філософський дискурс поняття «зрівноваженої асиметричності», яке окреслює характер взаємодії особи й суспільства: асиметричність є маркером особливостей кожної людини, а зрівноваження забезпечує їй рівні можливості для здійснення її неповторного буття у суспільстві. Обґрунтовано використання цього поняття в процесі аналізу багатоаспектності модусів функціонування Іншого;

- показано, що розуміння Іншого як гостя дає змогу виявити притаманну йому функцію інвенції, тобто спричинює перевідкриття особою її власного світу національно-культурних цінностей, а отже, актуалізує почуття відповідальності за навколишній світ, даючи змогу переоцінити переваги своєї належності до нього, а також ризики його втрати;

- осмислено принципи асиметричності і взаємності у концепціях Е. Левінаса і П. Рікера (через розгляд таких понять, як дія, мовлення, відповідальність, справедливість, свідчення, страждання) в контексті їх впливу на формування ідентичності суб'єкта і взаємин Я та Іншого. Обґрунтовано, що асиметричність односторонньої відповідальності Я за Іншого позбавляє його можливості стати самим собою; взаємна асиметричність між Я та Іншим, яка виявляється через їх взаємовплив, дає змогу кожному з них бути собою;

- доведено, що груповий нарцисизм, якщо він є в основі боротьби груп меншин за визнання й унеможливорює особисте та громадянське самоздійснення членів цих груп, є редукцією і спотворенням суті визнання, яке полягає у прагненні співбуття і співдії з іншими людьми у спільному публічному просторі;

- запропоновано класифікацію способів здобуття Іншим суспільного визнання в процесі міжособової взаємодії: 1) через боротьбу, яка спричинена різними формами усунення Іншого внаслідок дискримінації; 2) через комунікацію у відкритому суспільному обговоренні, спрямованому на досягнення порозуміння і згоди індивідів та груп; 3) через обмін дарами як обмін здібностями, який здійснюється в процесі спільної життєдіяльності людей.

Удосконалено:

- трактування концепту обміну дарами, на основі розгляду його як обміну здібностями, що здійснюється в процесі спільної життєдіяльності людей;

- тлумачення поняття особи в аспекті глобалізаційного впливу на конститутивну основу творення особовості людини; порушення цієї основи виявляється через фрагментацію особистої ідентичності, через ускладнення

здійснення ідеї покликання, через поверховість і знеособленість комунікативних взаємин з Іншими.

Набули подальшого розвитку:

- осмислення проблеми громадянської байдужості через інтерпретацію її як «відторгнення Іншого», що унеможливорює формування громадянської солідарності;

- аналіз принципу толерантності в контексті «політики визнання» як необхідної умови пошуку основ для порозуміння і згоди між окремими індивідами і групами меншин у сучасних мультикультурних суспільствах.

Практичне значення одержаних результатів. Запропонований аналіз багатоаспектності модусів функціонування Іншого дає змогу визначити роль Іншого в різних сферах суспільного життя, запобігаючи практикам його усунення, натомість орієнтуючи на формування засад громадянської солідарності. Вивчення взаємозв'язку механізмів формування ідентичності і здобуття визнання в контексті проблематики Іншого буде вагомим внеском у дослідження української дійсності, яке потребує і переосмислення минулого та виявлення загроз некритичного сприйняття радянського спадку, і вибору нових ціннісних орієнтирів суспільного розвитку. Матеріали та висновки дисертації можна використати в науково-дослідницькій роботі та в педагогічній практиці.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. У процесі дослідження висновки і положення наукової новизни на основі отриманих результатів автор сформував самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації відображено в наукових статтях, доповідях та обговорено на: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (Житомир, 11–12 жовтня 2007 р.); міждисциплінарній конференції «Трансформація парадигм мислення та концепцій знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії» (Львів, 29–30 листопада 2007 р.); Четвертій студентсько-аспірантській міждисциплінарній конференції «Філософія. Нове покоління. Діалог. Комунікація. Дискурс» (Київ, 26–28 лютого 2009 р.); XXI-х міжнародних людинознавчих філософських читаннях «Гуманізм. Людина. Інформація» (Дрогобич, 9–10 жовтня 2009 року); міжнародній міждисциплінарній конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації» (Львів, 29–30 червня 2010 р.); Czerwcowej sesji Laboratorium Badań Naukowych stypendystów MSH EW (Варшава, Республіка Польща, 24–25 червня 2010 р.); студентській конференції філософського факультету «Дні науки – 2011» (Львів, 17–18 травня 2011 р.); Сибирском семинаре «Пограничья культур – культуры Пограничья: старые проблемы – новые вызовы» (Варшава, Республіка Польща, 2–30 травня 2012 р.); Ogólnopolskiej Naukowej Konferencji Studencko-Doktoranckiej «Lęk przed nowoczesnością czy lęk nowoczesny?» (Краків, Республіка Польща, 25–26 квітня 2013 р.); міжнародній науковій конференції

«Європеєць як творець цивілізації розвитку і прогресу» (Львів, 17–18 вересня 2013 р.). Дисертацію обговорено на засіданнях і науково-методичних семінарах кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка.

Публікації. За темою дисертації опубліковано п'ять статей, чотири з яких – у філософських фахових виданнях України, одна – у закордонному виданні, а також вісім тез доповідей, надрукованих у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, 171 сторінка – основний текст, 23 сторінки – список використаних джерел (249 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, охарактеризовано методи дисертаційного дослідження. Сформульовано наукову новизну одержаних результатів, їхнє практичне значення, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами та темами, висвітлено апробацію результатів дослідження, вказано структуру дисертаційної роботи.

У **розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження і ступінь опрацювання проблеми»** розглянуто основні концептуально-методологічні підходи, використані в дослідженні теми Іншого, проведено концептуально-термінологічний аналіз понять Іншого, Чужого, Маргінала й окреслено різні виміри функціонування Іншого. Подано також аналіз українських та закордонних джерел із вивчення проблеми Іншого у філософській рефлексії.

У **підрозділі 1.1. «Концептуальний та методологічний аналіз проблеми Іншого»** методологічну основу дисертаційного дослідження вибудовано на кількох рівнях аналізу проблеми Іншого: виокремлення концептуально-методологічних підходів; концептуально-термінологічного аналізу понять Іншого, Чужого, Маргінала і встановлення розмежування між ними; окреслення вимірів функціонування Іншого у філософській рефлексії.

Розглянувши екзистенціально-феноменологічну, діалогічну, комунікативну, герменевтичну, постструктуралістську традиції, визначено ідеї та аспекти, які є важливими для комплексного аналізу проблеми Іншого. Як найвагомійші виокремлено: екзистенціалістську ідею людини як проекту самоздійснення; герменевтичну настанову пошуку спільної основи для комунікації і творення спільної мови порозуміння між Я та Іншим; постструктуралістську орієнтацію на подолання опозиції Я/Інший через аналіз відмінностей поза системою бінарних опозицій; діалогічні положення про взаємність впливів Я та Іншого та рівноправність Іншого та Я як суб'єктів взаємодії. Проблему Іншого в комунікативній філософії розглянуто в межах

етики дискурсу Ю. Габермаса, реалізація принципів якої є основою досягнення суспільної згоди.

Проведено концептуально-термінологічний аналіз понять Іншого, Чужого, Маргінала і встановлено розрізнення між ними. Зазначено, що поняття Іншого вказує на різні форми й аспекти відмінностей між людьми. Основні риси поняття Чужого (за Б. Вальденфельсом і Ю. Крістєвою) – амбівалентність, невідомість і незрозумілість, а також неналежність до конкретної просторової локації (його місце – «деінде»). Підкреслено, що в сучасному світі маркером ідентифікації людини як Іншої чи Чужої є не тільки її расова, релігійна чи національно-культурна належність, але й вибір системи цінностей, які сповідує особа, тобто аксіологічний аспект. Визначено чинники, які зумовлюють маргіналізацію особи. Констатовано, що Маргіналом стає особа, яка випадає з будь-яких форм соціальних, політичних, культурних зв'язків.

Багатоаспектність соціального, політичного, етичного, культурно-антропологічного та гендерного вимірів Іншого розкрито через різні форми його належності (соціальної, політичної, культурної, гендерної) та через забезпечення його соціальних, політичних, громадянських, культурних потреб. На цій основі виявлено різні способи і його вилучення, і залучення в межах соціуму.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база та історіографія дослідження»* для розкриття теми й завдань дисертаційної роботи опрацьовано значний пласт наукових джерел, які поділено на кілька тематичних груп. До *першої групи* належать праці, на основі яких проведено комплексний аналіз багатоаспектності поняття Іншого, а також джерела, у яких розкрито нові обшири теоретико-методологічного аналізу проблематики Іншого.

Поняття Іншого розглянуто на основі екзистенціально-феноменологічної (Е. Гусерль, Ж.-П. Сартр, Г. Марсель, К. Ясперс), діалогічної (М. Бахтін, Ф. Ебнер, М. Бубер, Ф. Розенцвейг, Е. Левінас, Ю. Тішнер), комунікативної (Ю. Габермас), герменевтичної (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер), постструктуралістської (Ж. Деріда) традицій. Серед дослідників цих традицій аналізу проблеми Іншого виокремлено П. Гайденко, А. Горних, Р. Даниляка, А. Єрмоленка, І. Ільїна, Л. Озадовську, В. Малахова, О. Петрів, В. Подорогу, Л. Ситниченко, В. Табачковського, М. Тойнісена, О. Шпарагу.

Серед авторів, які вивчали сутність поняття Іншого, кореляцію між поняттями Іншого і Чужого, аналізували маргінальний аспект Іншого, досліджували різні виміри його функціонування, зазначено Е. Балібара, С. Баньковську, З. Баумана, С. де Бовуар, З. Бенедиктовіча, Б. Вальденфельса, А. Васькевіча, Р. Височанського, Р. Влодарчика, Н. Гапон, К. Гірца, С. Гуріна, Ж. Деріду, О. Довгополову, Г. Зімеля, С. Жижєка, В. Каганського, І. Канта, Е. Карольчука, Дж. Кліфорда, М. Крепона, Ю. Крістєву, В. Лисенко, І. Малишева, Б. Маркова, А. Монтандона, Е. Новіцьку, І. Ноймана, Р. Парка,

Є. Рашковського, Е. Саїда, Ю. Сороку, В. Суковату, А. Фарж, К. Фріске, К. Шміта, Р. Штіхве, А. Шюца, А. Якимовича.

Праці *другої групи* розкривають взаємозв'язок понять Іншого та ідентичності. Аналіз проблематики творення ідентичності особи і впливу глобалізаційних процесів на визначення ідентичності Іншого проведено на основі здобутків Г. Арендт, Дж. Батлер, З. Баумана, Ж. Бодріяра, К. Войтили, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Е. Гіденса, Д. фон Гільдебранда, Й. Гьофнера, Н. Джинчарадзе, І. Добропас, Е. Еріксона, М. Кастелза, М. Козловця, Дж. Кросбі, Дж. Лала, Е. Левінаса, Д. Макенела, Е. Макінтайра, З. Мелосіка, К. Мея, Дж. Г. Міда, Е. Муньє, Л. Ожигової, Дж. Д. Пітерса, П. Рікера, М. Сереті, Ч. Тейлора, Д. Федорики.

Розглядаючи роль принципів асиметричності і взаємності в процесі формування ідентичності суб'єкта та в інтесуб'єктивних взаєминах у філософських поглядах Е. Левінаса і П. Рікера, проаналізовано твори цих мислителів, а також дослідження Дж. Вола, Е. Воліцької, Н. Гринчишин, М. Кастійо, М. Ковальської, Г. Любовіцької, Ф. Себаха, Б. Скарги, Т. Татраньскі, М. Фагенблата.

До *третьої групи* належать джерела, у яких представлено аналіз різновимірності функціонування Іншого в глобалізованому світі і стратегії ставлення до нього.

Топос Іншого в публічному і приватному просторі проаналізовано на основі праць Г. Арендт, С. Бена, Дж. Бетке Елштайн, Ю. Габермаса, Дж. Гауса, А. Карася, М. П'єхов'яка, Р. Сенета, Л. Слободянюк, Є. Трубіної, Ю. Туровського.

Досліджуючи проблему здобуття Іншим визнання, вивчено здобутки С. Бенгабіб, М. Волцера, Ю. Габермаса, А. Гонета, Р. Димерця, К. Е. Еплаї, Д. Кірюхіна, П. Рікера, Дж. Ролза, Ч. Тейлора, М. Салтанова, Н. Фрейзер, В. Фурса.

Особливості толерантності щодо Іншого в мультикультурних суспільствах розглянуто на основі праць С. Аверинцева, Є. Бистрицького, М. Волцера, А. Гжегорчика, О. Довгополової, А. Зуєва, У. Еко, Ю. Іщенко, К. Кшиштофека, В. Лекторського, В. Малахова, П. П. Ніколсона, П. Рікера, О. Хоми.

Провівши аналіз наукової розробки теми дисертаційної роботи, зроблено висновок, що в українській філософській думці не представлено цілісного дослідження проблеми Іншого у її зв'язку з проблемами ідентичності й визнання. Запропоноване дослідження є перспективним у контексті аналізу різних рівнів громадянської взаємодії в українському соціальному просторі.

У розділі 2 «Особливості взаємозв'язку понять Іншого та ідентичності» досліджено формування ідентичності особи через аналіз впливу на неї Іншого; через розгляд ролі принципів асиметричності і взаємності у

творенні цієї ідентичності в працях Е. Левінаса і П. Рікера; через окреслення особливостей її вияву в контексті глобалізаційних процесів.

У підрозділі 2.1. «Вплив Іншого на творення ідентичності особи» розкрито особливості творення людиною своєї ідентичності, а також визначено напрями впливу Іншого на становлення ідентичності особи.

Спираючись на поняття «людина здатна» П. Рікера, з'ясовано принципи формування структури особистої ідентичності. Відповідаючи на запитання «хто?» (хто говорить? хто діє? хто розповідає? хто є відповідальним?, хто просить прощення і вибачає?), особа визначає себе як «той-хто-є-собою». Підкреслено, що Інший є необхідною умовою для людини у вияві її багатогранності як «людини здатної», щоб ставати «тим-хто-є-собою».

Окреслено часовий і просторовий виміри вияву «того-хто-є-собою». Часовий вимір осмислено через нарративний спосіб творення особистої ідентичності, який розглянуто, з одного боку, як чинник запобігання фрагментації людського життя, а з другого – як спосіб входження історії життя людини в контекст життя спільноти, народу, країни. Просторовий вимір «того-хто-є-собою» визначено через його перебування в спільному просторі взаємодії та відповідальності поряд з Іншими, де він стає «людиною здатною», яка відчуває безпосередній зв'язок із місцем свого виявлення.

Вказано на багатоаспектність і різновимірність відповідальності особи: 1) перед собою – за збереження власної автентичності; за виховання в собі чеснот; за вибір благ, якими керується в житті; 2) перед Іншим – за свої дії і наслідки цих дій; за дотримання слова чи обіцянки («самодотримання»); 3) перед Іншим чи Іншими як член спільноти, до якої належить, – за теперішні й минулі вчинки спільноти.

Встановлено, що для творення ідентичності «того-хто-є-собою» Інший є необхідною умовою самоздійснення особи на кількох рівнях взаємодії: 1) міжособової комунікативної взаємодії Я та Іншого; 2) взаємодії особи та Узагальненого Іншого значущої спільноти, під час якої особа визначає, що є для неї благом; 3) суспільної взаємодії індивідів стосовно визнання свободи Іншого та його гідності, що є в основі формування громадянської ідентичності.

У контексті аналізу формування особовості людини окреслено кореляцію соціально-психологічних станів «бути собою» і «бути особою».

У підрозділі 2.2. «Роль принципів асиметричності і взаємності у процесі формування ідентичності суб'єкта: Е. Левінас і П. Рікер» виявлено роль принципів асиметричності і взаємності у процесі формування ідентичності суб'єкта та окреслено їх вплив на його ставлення до Іншого (через розгляд таких понять, як дія, мовлення, відповідальність, справедливість, свідчення, страждання) на основі філософських поглядів Е. Левінаса і П. Рікера.

Визначено, що в концепції Е. Левінаса принцип асиметричності, який окреслює підпорядкування Я Іншому, є конститутивним у творенні ідентичності суб'єкта. Умовою «буття собою» є відповідь на заклик, що

надходить від Іншого та виявляє пасивність Я й асиметричність взаємин Я – Інший. Асиметричність взаємин Я – Інший формується на основі відповідальності Я за Іншого.

Підкреслено, що в інтерпретації П. Рікера взаємини між суб'єктами будуються на основі принципу взаємності. «Той-хто-є-собою» – не тільки діяльний суб'єкт, а й покликаний Іншим, що передбачає оберненість позицій, коли кожен діяч зазнає впливу Іншого. У цій ситуації реалізується принцип взаємної асиметричності, який дає змогу і «тому-хто-є-собою», й Іншому бути активним та пасивним, діяльним і не здатним до дії (тобто таким, що страждає).

Зроблено висновок, що самість «того-хто-є-собою» формується завдяки здатності відповідати за себе у всіх своїх виявах як людини діяльної і завдяки свідченню про себе у взаєминах з Іншим. Однобічна відповідальність Я за Іншого засвідчує не тільки пасивність Я, покликаного Іншим, а й позбавляє Іншого можливості діяти самостійно, бути суб'єктом дії, а отже, змоги бути самим собою.

У підрозділі 2.3. «Творення ідентичності Іншого та трансформація його образів у контексті глобалізаційних процесів» проаналізовано вплив глобалізаційних процесів на творення людиною своєї ідентичності, а також з'ясовано характеристики, через які особа стає в сучасному світі Іншим.

Орієнтуючись на дослідження З. Баумана та Е. Гіденса, визначено чинники глобалізаційного впливу на конститутивну основу творення особовості людини. Порушення цієї основи виявляється через фрагментацію особистої ідентичності (яка призводить до руйнування єдності життя особи, сформованої завдяки наративному пошуку); через ускладнення здійснення ідеї покликання (вибраний проект особистого самоздійснення зазнає постійних змін і перетворень, водночас на самоздійснення значною мірою впливають тенденції, що їх диктує ринок праці); через поверховість і знеособленість комунікативних взаємин з Іншими (сучасні медіа та інтернет-комунікації позначаються на специфіці комунікативної взаємодії осіб).

Проаналізовано вплив на ідентичність людини й на особливості формування ознак постсучасного Іншого постулатів популярної культури та цінностей консюмеризму. Визначено, що останні спричинюють естетизацію різних сфер життя індивіда і, відповідно, Іншого трактують або як об'єкт для забави, або як непотрібний об'єкт. Іншими в іпостасі «людей-відходів» (З. Бауман) стають ті, хто не підпадає під критерії, які постулює суспільство консюмеризму, або ті, кого не вдається пристосувати до запроєктованої форми цього суспільства.

Встановлено, що нездатність Іншого до мобільності спричинює його маргіналізацію в глобалізованому світі і має своїм наслідком його прив'язаність лише до власного світу та виявляється у прагненні зберегти свою автентичність без залучення до ширшого «горизонту значення» (Ч. Тейлор).

Спираючись на концепції М. Кастелза і С. Гантінгтона, підкреслено, що в умовах глобалізаційних трансформацій на визначення спільнотної належності Іншого впливають: сповідування цінностей, які визначаються специфічними кодами самоідентифікації спільнот; відірваність від контексту країни проживання на тлі визнання своєї належності до країни походження.

У розділі 3 «Інший у глобалізованому світі» окреслено функціонування Іншого в публічному і приватному просторі, можливості та механізми здобуття ним визнання, а також особливості вияву толерантності щодо нього в мультикультурних суспільствах.

У підрозділі 3.1. «Топос Іншого: між приватним і публічним» розглянуто опозицію публічне/приватне в контексті проблематики Іншого, виявлено сучасні тенденції функціонування публічної та приватної сфери.

Спираючись на критерії розрізнення публічного і приватного, встановлено, що місце Іншого – поза межами приватного простору особи.

На підставі аналізу концепції публічної сфери Г. Арндт з'ясовано засадничі характеристики публічного простору, які інтерпретовано як «вихід до Іншого»: саме присутність Інших стимулює людину прагнути досягнути досконалості, гарантує широкий спектр бачення і різноманітність перспектив, а також витворює, якщо скористатися метафорою Т. Шевченка, спільноту «мертвих-живих-і-ненароджених», реалізовану через ідею земного безсмертя. Визначено такі особливості функціонування простору міжособової взаємодії у сучасних суспільствах: люди дедалі меншою мірою враховують суспільний контекст, зосереджуючись на егоцентричних формах ідеалу самоздійснення; особи розглядають свою участь у публічній сфері крізь призму пріоритетності приватного життя; спільноти формуються на основі корпоративних інтересів. Ці тенденції осмислено як «відторгнення Іншого».

Досліджено вплив медіа на функціонування публічного і приватного простору. Зазначено взаємопов'язаність політичного і гендерного вимірів Іншого в публічному просторі. Акцентовано на гендерній асиметрії в різних сферах публічного життя.

У підрозділі 3.2. «Потреба Іншого у визнанні: рівні та способи здобуття» розглянуто особистий і суспільний рівні досягнення Іншим визнання та проаналізовано способи його здобуття.

Акцентуючи на безпосередньому зв'язку між визнанням та ідентичністю (А. Гонет, П. Рікер, Ч. Тейлор), підкреслено, що визнання Іншого як особи визначає належна оцінка його здобутків і досягнень, коли він має змогу виявити всі свої задатки «людини здатної» в суспільному житті. Визнанню Іншого як члена певних груп меншин сприяє надання йому можливості задовольнити свої соціальні, політичні, культурні потреби як члена групи. Встановлено, що право на визнання порушують практики приниження, які на особистому рівні руйнують самооцінку особи, спричинюючи деструкцію її здатності до дії, а на суспільному – стигматизують певних індивідів і групи, закріплюючи за ними другорядний статус, утверджуючи їхню меншовартість.

На основі аналізу концепції двовимірних соціальних категорій (гендер, раса і клас) Н. Фрейзер показано, що гендерна, класова і расова несправедливість пов'язані і з неналежною дистрибуцією, і з браком визнання.

Розглянуто проблему визнання груп культурних меншин у контексті політики і практики мультикультуралізму. Виокремлено основні негативні тенденції, які спричинює практика мультикультуралізму: 1) іммігрантські спільноти провадять життя діаспори, не інтегруючись у публічну сферу країни проживання; 2) різні групи культурних меншин змагаються за суспільне визнання, відмовляючи в ньому Іншим.

Проаналізовано такі способи здобуття Іншим суспільного визнання в процесі міжособової взаємодії: боротьба (якщо Інший зазнає дискримінації), комунікація (її розглянуто на основі аналізу концепцій деліберативної політики Ю. Габермаса і дорадчої демократії С. Бенгабіб) та обмін дарами (інтерпретовано на основі філософських поглядів П. Рікера).

У підрозділі 3.3. *«Інший у мультикультурних суспільствах: проблема толерантності»* з'ясовано особливості реалізації принципу толерантності щодо Іншого в мультикультурних суспільствах.

Виявлено складність застосування цього принципу в ситуації значної плюралізації мультикультурних суспільств і прагнення зберегти громадянську єдність. Окреслено умови, за яких можна реалізувати принцип толерантності на підставі взаємного визнання всіх громадян: з одного боку, групи іммігрантів повинні прийняти базові західні цінності, які дадуть їм змогу функціонувати у спільному публічному просторі; з другого боку, іммігрантам мають надати можливість дотримуватися власних культурно-релігійних традицій, не закріплюючи за ними «низького» соціокультурного статусу. Акцентовано, що взаємна толерантність всіх членів суспільства сприяє формуванню громадянської солідарності.

У контексті мультикультурності сучасних суспільств виявлено дві асиметричні настанови у ставленні до Іншого: гіпертолерантність і мову ворожнечі (hate speech). На основі аналізу цих феноменів з'ясовано подібність їхньої природи, оскільки вони спрямовані проти визнання Іншого і в його універсальності як особи, що наділена гідністю й на цій підставі заслуговує на повагу, і в його відмінності, що виявляється через індивідуальні, національно-культурні, соціальні особливості.

Акцентовано, що в умовах багатоманітності виявів Іншого принцип толерантності необхідно перевизначити на основі його взаємозв'язку з принципами вірності та відповідальності. Орієнтуючись на ідеї Г. Марселя, О. Довгополової і В. Малахова, вказано, що толерантність не означає прийняття і схвалення постулатів, які руйнують автентичність особи, відмови від культурних, національних і релігійних цінностей, що їх вона сповідує; натомість передбачає відмову від насилля і ненависті щодо тих, хто дотримується інакших поглядів, сповідує інакші цінності, які особа не готова прийняти.

ВИСНОВКИ

Відповідно до сформульованої мети і завдань дослідження отримано такі результати:

1. Розглянуто основні концептуально-методологічні підходи, розроблені у філософській традиції для дослідження поняття Іншого: екзистенціально-феноменологічний, герменевтичний, діалогічний, комунікативний, постструктуралістський. Основний акцент зроблено на діалогічній і комунікативній перспективах.

Визначено, що поняття Іншого вказує на різні форми й аспекти відмінностей між людьми. Основними рисами поняття Чужого є амбівалентність, невідомість і незрозумілість, а також неналежність до конкретної просторової локації. Встановлено, що поняття Маргінала визначає особу, яка випадає з будь-яких форм соціальних, політичних, культурних зв'язків.

2. Розкрито багатоаспектність модусів функціонування Іншого в його соціальному, політичному, етичному, культурно-антропологічному, гендерному вимірах. Визначено, що в означених вимірах реалізуються і форми вилучення Іншого, і можливі способи його інтеграції в межах соціуму. Встановлено, що залучення Іншого, який визначає свою ідентичність через національну, культурно-етнічну, расову, гендерну належність, відбувається тільки тоді, коли його соціальні, політичні, культурні потреби забезпечено і він має змогу діяти в комунікативному просторі спільно з представниками більшості.

3. Визначено, що здатності людини як такої, що говорить, діє й оповідає, які є в основі відповідальності та спроможності вибачати і просити пробачення, можуть бути здійснені лише через залучення Іншого. Встановлено, що Інший є необхідною умовою для творення ідентичності та самоздійснення особи на кількох рівнях взаємодії: 1) міжособової комунікативної взаємодії Я та Іншого; 2) взаємодії особи та Узагальненого Іншого значущої спільноти, у межах якої вона визначає те, що є для неї благом; 3) суспільної взаємодії індивідів стосовно визнання свободи та гідності Іншого, які є в основі формування громадянської ідентичності.

4. Виявлено, що в концепції Е. Левінаса принцип асиметричності є конститутивним у творенні ідентичності суб'єкта. Асиметричність взаємин Я – Інший формується на основі відповідальності Я за Іншого. Зазначено, що в концепції П. Рікера стосунки між суб'єктами будуються на основі взаємності, реалізуючи принцип взаємної асиметричності. Цей принцип дає змогу і «тому-хто-є-собою», й Іншому бути активним та пасивним, діяльним і не здатним до дії (тобто таким, що страждає). Визначено, що асиметричність, з одного боку, дає змогу особі виявити свою унікальність. З другого боку, асиметричність односторонньої відповідальності Я за Іншого позбавляє його можливості стати самим собою. Встановлено, що взаємна асиметричність між Я та Іншим, яка виявляється через їх взаємовплив, дає змогу кожному з них бути собою.

5. Проаналізовано основні чинники впливу глобалізаційних процесів на формування ідентичності Іншого: постулати культури консюмеризму, прагнення Іншого зберегти власну автентичність, визначення спільнотної належності. Постулати культури консюмеризму спричинюють естетизацію різних сфер життя індивіда і, відповідно, Іншого трактують або як об'єкт для забави, або як непотрібний об'єкт. Прагнення Іншого зберегти автентичність виявляється двояко: через покликання до особистого самоздійснення і через прив'язаність до власного світу національно-культурних цінностей. На визначення спільнотної належності Іншого впливають: сповідування цінностей, які зумовлені специфічними кодами самоідентифікації спільнот; відірваність від контексту країни проживання на тлі визнання своєї належності до країни походження.

6. Визначено, що місце Іншого – поза межами приватного простору особи і в рамках публічного. Встановлено, що в сучасних західних суспільствах публічний простір не є спільним простором солідарної взаємодії усіх громадян, а місцем, де відбувається вилучення Іншого. Публічна сфера як «вихід до Іншого» перетворюється на місце його відторгнення.

7. Досліджено особистий і суспільний рівні здобуття Іншим визнання. Визначено, що на особистому рівні визнання реалізується завдяки прагненню особи до самоздійснення, яке на суспільному рівні має забезпечувати соціальна справедливість. Встановлено, що визнання Іншого як особи визначає належна оцінка його здобутків і досягнень. Визнанню Іншого як члена певних груп меншин сприяє надання йому можливості задовольнити його соціальні, політичні, культурні потреби. Підкреслено інтерсуб'єктивну природу визнання: для повноти реалізації здібностей людині потрібні Інші, які належно оцінили б її таланти та заслуги.

Зазначено, що в процесі міжособової взаємодії Інший може здобути суспільне визнання через боротьбу (змагаючись за свої права); через комунікацію (долучаючись до обговорення у вирішенні суспільних проблем); через обмін дарами (реалізуючи свої здібності на підставі взаємообміну ними з іншими).

8. З'ясовано особливості застосування принципу толерантності щодо Іншого в мультикультурних суспільствах. Визначено, що реалізація цього принципу, яка ґрунтується на основі взаємовизнання між окремими індивідами і групами меншин, сприяє формуванню громадянської солідарності.

Встановлено, що принцип толерантності потрібно перевизначити, враховуючи його взаємозв'язок із принципами вірності та відповідальності: толерантність не означає прийняття і схвалення постулатів, які руйнують автентичність особи; натомість передбачає відмову від насилля і ненависті щодо Іншого.

9. Запропоновано запровадити у філософський дискурс поняття «зрівноваженої асиметричності», яке окреслює характер взаємодії особи й суспільства: асиметричність є маркером особливостей кожної людини, а

зрівноваження забезпечує їй рівні можливості для здійснення її неповторного буття в суспільстві. Обґрунтовано застосування цього поняття для аналізу багатоаспектності модусів функціонування Іншого. Принцип зрівноваженої асиметричності виявляється в публічній і приватній сферах – через право кожного на приватний простір, закритий для Інших, та через потребу у взаємодії з іншими членами суспільства в публічному просторі; у питанні визнання – через рівні можливості кожної особи реалізувати свої здібності та залежність визнання тільки від її здобутків; у площині толерантності – через право кожної особи на здійснення своєї автентичності та недопустимість будь-якої дискримінації чи переслідувань у процесі реалізації цього права.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті у фахових філософських виданнях України
та закордонних виданнях:

1. Березяк О. І. Толерантність як умова подолання несприйняття Іншого / О. І. Березяк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 34. – С. 40–44.
2. Березяк О. Проблема толерантності у комунікативній філософії / О. Березяк // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2009. – Вип. 12. – С. 67–73.
3. Ференц О. Спілкування: ілюзія чи реальність (до проблеми специфіки комунікації в інформаційному суспільстві) / О. Ференц // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені І. Франка. – Дрогобич, 2009. – Вип. 20. Філософія. – С. 84–94.
4. Ференц О. І. Образи Іншого у сучасному світі: люди-відходи – забавки – персонажі / О. І. Ференц // Мультиверсум: філософський альманах. – Вип. 5 (113). – К. : Укр. центр духовної культури, 2012. – С. 192–202.
5. Ференц О. Другой и его измерения в глобализированном мире / О. Ференц // *Debaty Artes Liberales: Wydawnictwo Wydziału «Artes Liberales» Uniwersytetu Warszawskiego.* – Warszawa, 2013. – Т. VII. – С. 192–208.

Статті в інших наукових виданнях та тези виступів на наукових конференціях:

6. Березяк О. Розуміння Іншого як ствердження особовості в концепції Е. Левінаса / О. Березяк // Трансформація парадигм мислення та концепцій знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії : тези міждисциплінарної конф., (Львів, 29–30 лист. 2007 р.) / відп. за вип. А. Карась. – Львів, 2007. – С. 146–147.
7. Березяк О. Поняття Іншого в контексті діалогу / О. Березяк // Філософія. Нове покоління. Діалог. Комунікація. Дискурс : тези четвертої студ.-

асп. міждисциплінарної конф., (Київ, 26–28 лют. 2009 р) / НаУКМА. – К., 2009. – С. 53–55.

8. Березяк О. Християнсько-персоналістична концепція К. Войтили: реконструкція поняття особи / О. Березяк // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 70–72.

9. Ференц О. Принцип толерантності як основа критичного ставлення до Іншого у сучасному світі / О. Ференц // Людина та її ідентичність у добу глобалізації : матеріали міждисциплінарної наук. конф., (Львів, 29–30 черв. 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 227–229.

10. Ференц О. Специфіка комунікації в інформаційному суспільстві / О. Ференц // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 7. – С. 55–57.

11. Ференц О. Філософія Іншого в Поля Рікера / О. Ференц // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 8. – С. 34–36.

12. Ференц О. Образи Іншого у сучасному світі / О. Ференц // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – Вип. 9. – С. 40–43.

13. Ференц О. Питання європейської ідентичності в контексті проблематики Іншого / О. Ференц // Європеєць як творець цивілізації розвитку і прогресу : матеріали міжнар. наук. конф., (Львів, 17–18 верес. 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 101–102.

АНОТАЦІЯ

Ференц О. І. Поняття Іншого в сучасній філософській традиції. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України, Львів, 2015.

Розкрито багатоаспектність модусів функціонування поняття Іншого в сучасній філософській рефлексії. Розглянуто основні концептуально-методологічні підходи, використані в дослідженні поняття Іншого у філософській думці. Визначено, що поняття Іншого вказує на різні форми й аспекти відмінностей між людьми. На основі аналізу соціального, політичного, етичного, культурно-антропологічного, гендерного вимірів Іншого виявлено його соціальні, політичні, культурні потреби, які є вагомим чинником формування його ідентичності та підставою до боротьби за визнання.

Досліджено механізми формування ідентичності і здобуття Іншим визнання на особистому і суспільному рівнях, враховуючи вплив глобалізаційних трансформацій на ці процеси. На основі аналізу способів

здобуття суспільного визнання в процесі міжособової взаємодії доведено, що визнання має інтерсуб'єктивну природу, яка полягає в прагненні співбуття і співдії з іншими людьми у спільному публічному просторі. Виявлено особливості застосування принципу толерантності щодо Іншого в мультикультурних суспільствах.

Ключові слова: Інший, Чужий, ідентичність, глобалізаційний вплив, публічна і приватна сфери, визнання, толерантність, асиметричність, взаємність, поняття «зрівноваженої асиметричності».

АННОТАЦІЯ

Ференц О. И. Понятие Другого в современной философской рефлексии. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Министерство образования и науки Украины, Львов, 2015.

Исследование посвящено раскрытию многоаспектности модусов функционирования понятия Другого в современной философской рефлексии. Рассмотрены основные концептуально-методологические подходы, использованные в исследовании понятия Другого в философской мысли. Определено, что понятие Другого указывает на различные формы и аспекты различий между людьми. На основании анализа социальных, политических, нравственных, культурно-антропологических, гендерных измерений Другого, выявлены его социальные, политические, культурные потребности, которые являются весомым фактором формирования его идентичности и основанием притязания на признание. Исследованы механизмы формирования идентичности и получения Другим признания на личном и общественном уровнях, учитывая влияние глобализационных трансформаций на эти процессы. На основе анализа способов получения общественного признания в процессе межличностного взаимодействия доказано, что признание имеет интерсуб'єктивную природу, которая заключается в стремлении к сосуществованию и содействию с другими людьми в совместном публичном пространстве. Выявлены особенности принципа толерантности по отношению к Другому в мультикультурных обществах.

Ключевые слова: Другой, Чужой, идентичность, глобализационное влияние, публичная и частная сфера, признание, толерантность, асимметричность, взаимность, понятие «уравновешенной асимметричности».

ANNOTATION

Ferents O. I. The Concept *Other* in Contemporary Philosophical Reflection. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate degree of Philosophical Sciences, speciality 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2015.

This dissertation focuses on the elucidation of multidimensionality of the functioning modes of the concept *Other* in contemporary philosophical reflection. The main conceptual and methodological approaches to the investigation of the concept *Other* in philosophical thought are considered. Terminological distinction has been made and the correlation of the concepts ‘*Other*’, ‘*Alien*’ and ‘*Marginal*’ has been established. It has been defined that the concept *Other* indicates different forms and aspects of distinctions between people. It has been ascertained that the main features of the concept *Alien* are ambivalence, uncertainty and incognizance, as well as the absence of certain spatial location (the fact that the place is ‘elsewhere’). It has been emphasized that in the globalised world the marker of identifying a person as *Other* or *Alien* becomes not only racial, religious or national-cultural appurtenance but also the choice of a certain value system a person professes, i.e. an axiological factor. A person who drops out of different forms of social relations becomes a marginal.

On the basis of the analysis of social, political, ethical, cultural-anthropological, gender dimensions of *Other* social, political and cultural needs making up an impressive factor of identity formation and the basis of gaining recognition have been revealed.

The mechanisms of identity formation and receiving recognition by *Other* on the personal and social levels have been investigated taking into consideration the influence of globalization transformations on these processes. It has been ascertained that the main factors of globalization processes influence on the formation of the identity of *Other* are the requirements of consumerism culture, the desire to preserve own authenticity, the definition of community appurtenance.

Emphasized is the direct connection between recognition and identity which finds its realization on the personal level due to the desire of self-realization. A need in recognition is satisfied through social justice on the social level that becomes apparent by means of securing with mechanisms and possibilities for self-realization a person in her/his uniqueness as well as a member of certain social and cultural-ethnic groups.

On the basis of the analysis of the ways of gaining social recognition in the process of interpersonal interaction it has been proved that recognition is intersubjective and lies in aspiration for coexistence and cooperation with other people in a social public sphere. The following classification of the ways to gain recognition has been suggested: 1) through struggle which arises as a result of different forms of exclusion, because certain minority groups find themselves in a less favourable position; 2) due to communication in the open social discussion to

achieve understanding and agreement; 3) through the exchange of gifts as abilities which is accomplished in the process of joint living activities of people.

The peculiarities of the principle of tolerance to Other in multicultural societies have been revealed. It has been shown that mutual tolerance of the members of society facilitates the formation of civil solidarity.

The concept 'balanced asymmetry' has been introduced in philosophical discourse. It manifests itself on the level of interaction between a person and society, where asymmetry refers to significant peculiarities of each person and the balance ensures equal opportunities for every person to realize her/his special features in society. The use of this concept in the process of analyzing the modes multidimensionality of the functioning of Other has been substantiated.

Key words: Other, Alien, identity, globalizing influence, public and private sphere, recognition, tolerance, asymmetry, reciprocity, the concept 'balanced asymmetry'.

Підписано до друку 30. 10.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
Умов. друк. арк.. 0.9. Наклад 100 прим. Зам. № 224/11

Друк: Колективне підприємство «Палітурник»
м. Львів, вул. Руська, 20
тел.: (032) 235-58-78